

STURE M. WALLER

Lenin och de tyska generalerna under första världskriget

I

Då första världskriget utbröt 1914, funnos i Ryssland många med tsarregimen missnöjda grupper. De växte i omfång och betydelse genom de påfrestningar kriget medförde. Helt naturligt sökte Rysslands fiender, främst Tyskland, kontakt med dessa grupper. Förbindelserna underlättades av att så många radikala ryska oppositionsmän levde i landsflykt, bland dem Lenin, ledaren för det mer radikala ryska socialistpartiet, de s.k. bolsjevikerna.

Från början voro tyskarna ej alls ensidigt inriktade på samverkan med bolsjevikerna utan sökte snarast vinna sympatier bland missnöjda nationella minoriteter, t.ex. finnarna, men även bland olika politiska partier.¹ Syftet, att få Ryssland att utträda ur kriget, så att tyskarna och deras allierade sluppo att kämpa

Provföreläsning över förelagt ämne vid Göteborgs universitet den 7 nov. 1963 här publicerad i något överarbetat skick samt försedd med noter, varvid hänsyn tagits även till litteratur, som blivit tillgänglig först senare.

¹ Se härom bl.a. A. MOOREHEAD, *The Russian revolution* (1958), s. 128 ff.; F. FISCHER, *Griff nach der Weltmacht* (1959), s. 135 ff.; E. ZEHLIN, *Friedensbestrebungen und Revolutionierungsversuche* (Aus Politik und Zeitgesch., Das Parlament B 24-25/1961, s. 329 ff., 341 ff.); S. T. POSSONY, *Lenin: The compulsive revolutionary* (1964), s. 179 ff.; Z. A. B. ZEMAN - W. B. SCHARLAU, *The merchant of revolution. The life of Alexander Israel Helphand (Parvus) 1867-1924* (1965), s. 145 ff.

på två fronter, tänkte man sig f.ö. kunna nå även genom att den härskande regimen skulle vara beredd att sluta separatfred för att rädda sin egen existens. Tidvis var detta alternativ rent av helt dominerande.² Det bortföll genom den första ryska revolutionen i mars 1917, som samtidigt ställde den tyska ledningen inför ett nytt val: Skulle man militärt utnyttja den oreda omstörtningen måste medföra på rysk sida eller skulle man satsa på att Ryssland fick en ny regering, som önskade fred, vartill ökade inre motsättningar kunde bidra?

Den första provisoriska regeringen, som dominerades av borgerliga, önskade fortsätta kriget. Den ende utpräglade vänstermannen bland dess medlemmar, Kerenskij, inom kort chef för en ny provisorisk regering, framstod snart som den främste krigsagitatorn. En fredsvänlig regering måste alltså bli starkt vänsterradikal och bolsjevikerna således vara av särskilt intresse för tyskarna, ty Lenin hade från början vänt sig mot alla socialister, som deltog i det egna landets krigsansträngningar och hävdade, att revolutionens seger i Ryssland berodde av Rysslands nederlag i kriget.³ Att bolsjevikerna skulle kunna sätta sig i besittning av regeringsmakten, har dock nog från början tett sig osannolikt.

² I dokumentsamlingen *L'Allemagne et les problèmes de la paix pendant la première guerre mondiale* (Documents ... publ. et annotés par A. Scherer et J. Grunewald, I, 1962) finnas en lång rad aktstycken från åren 1914-16, som visa ansträngningarna att få till stånd separatfred med Ryssland. Jfr bl.a. ZECHLIN i *Aus Politik und Zeitgesch.* (Das Parlament B 22/1963); G. KATKOV, *Russia 1917. The February revolution* (1967), s. 64 ff.

³ Redan den 1 nov. 1914 hade Lenin publicerat ett manifest om kriget och den ryska socialdemokratien (W. I. LENIN, *Werke ins Deutsche übertragen nach der 4. russ. Ausg.*, 23, 1960, s. 11 ff.; jfr t.ex. D. SHUB, *Lenin. A biography*, 1948, s. 183 ff.; POSSONY, s. 163 f.). - Det bör dock observeras, att man från början ansåg, att socialisterna i allmänhet, även Kerenskij, voro fredsvänliga och att tyskarna t.o.m. förhandlade med en borgerlig politiker, som ansågs skola få inflytande i det nya Ryssland (W. STEGLICH, *Die Friedenspolitik der Mittelmächte 1917/18*, I, 1964, s. 59 ff.; jfr om den holländska pressens uppfattning H. J. STOELINGA, *Russische revolutie en vredesverwachtingen in de nederlandse pers maart 1917-maart 1918*, 1967, s. 79 f.).

2

Det bevarade källmaterialet rörande sådana förbindelser som de vilka antas ha funnits mellan bolsjevikerna och tyskarna under första världskriget måste alltid väntas vara ofullständigt, kanske särskilt på de mest väsentliga och ömtåliga punkterna. När det gäller händelser som ligga så nära i tiden som 1917–1918 tillkommer, att arkiven ej bruka vara fritt tillgängliga. Detta gäller i högsta grad om de ryska.¹

Det i förevarande sammanhang betydelsefulla tyska källmaterialet föll däremot 1945 i de västallierades händer och har sedan utnyttjats bl.a. för två källpublikationer av stor betydelse för denna framställning, dels en såvitt möjligt fullständig samling tyska dokument om Lenins hemresa 1917 utgiven till 40-årsminnet av Werner Hahlweg, dels ett urval aktstycken från åren 1915–1918, tyvärr i engelsk översättning, utgivet av Z. A. B. Zeman år 1958.²

Referat av och citat ur de tyska dokumenten möter numera även flerstädes i litteraturen, men åtminstone de förra måste uppfattas med kritik. Engelsmannen Moorehead har i varje fall missuppfattat ett viktigt, senare in extenso publicerat dokument.³ Litteraturen synes ej heller vara fri från förutfattade meningar. För Moorehead och amerikanen Possony är det klart, att Lenin arbetat i samförstånd med tyskarna och de tolka källorna i överensstämmelse härmed, medan engelsmannen Futrell är benägen att bagatellisera det ekonomiska stöd, vars existens han ej

¹ En engelsk historiker säger sig upprepade gånger ha skrivit till Centralarkivet i Moskva utan att ens få svar (M. FUTRELL, *Northern underground*, 1963, s. 191).

² W. HAHLWEG, *Lenins Rückkehr nach Russland 1917. Die deutschen Akten ...* (Studien zur Gesch. Osteuropas, 4, 1957); *Germany and the Russian revolution 1915–1918. Documents from the archives of the German foreign ministry ed. by Z. A. B. ZEMAN* (1958; cit. i det följande Zeman). Av vikt är numera även *L'Allemagne et les problèmes de la paix ...*, 2 (1966).

³ MOOREHEAD, s. 140 f.; jfr ZEMAN, s. 6 f.; nedan s. 315 f. med not 2.

helt kan förneka, och betonar därjämte, att det är ovisst, om Lenin kände till pengarnas verkliga ursprung.⁴

Påverkan av förutfattade meningar framträder helt naturligt mera påtagligt i västtyska och östeuropeiska framställningar. Den västtyske historikern Hölzle, som i en 1957 utgiven skrift ville frita de tyska generalerna från allt ansvar för bolsjevikernas maktövertagande, anklagade i en recension Zeman för att ha valt dokumenten med avsikt att bevisa de tyska diplomaternas ansvar, trots att han snarast synes tona ned detta.⁵ Å andra sidan förklarade en känd rysk historiker Jerussalimskij, att de enstaka aktstycken ur de tyska arkiven, som 1957 återgavs i västtysk press, voro förfalskningar av samma slag som dem amerikanarna läto trycka 1918. Hahlwegs och Zemans aktpublikationer synes man på östeuropeiskt håll ha föredragit att förbigå med tystnad.⁶

Relationerna mellan bolsjevikerna och tyskarna under första världskriget ha emellertid också en annan aspekt än den påstådda samverkan, den motsättning som under fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk och därefter framträdde mellan de nya ryska ledarna och tyskarna, alldeles särskilt de tyska generalerna. Utöver några dokument hos Zeman och vissa publika-

⁴ MOOREHEAD, s. 229; POSSONY, s. 173 ff., 226 ff., 265 f.; FUTRELL, s. 191 ff., 223. Fransmannen Bonnin går ännu längre än Futrell och förnekar närmast den ekonomiska hjälpen (G. BONNIN, *Les Bolcheviques et l'argent allemand pendant la première guerre mondiale*, *Revue hist.*, 233, 1965, s. 101 ff., särsk. s. 114 f.).

⁵ E. HÖLZLE, *Lenin 1917 (1957)*; DENS., *Rec. av Germany and the Russian revolution 1915-1918 (Hist. Zeitschr., 187, 1959)*, s. 405. Jfr nedan s. 325 not 27.

⁶ A. S. JERUSSALIMSKI, *Die grosse sozialistische Oktoberrevolution und die Arbeiterbewegung in Deutschland von 1917-1918 (Protokoll der wiss. Tagung in Leipzig von 25. bis 30. November 1957, 1, 1958)*, s. 53 f. Jfr nedan s. 324. – En genomgång av *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1957-1962* har i varje fall givit negativt resultat. – Som den grundligaste redogörelsen för tyskarnas förhållande till den ryska revolutionen framstår numera den i England verksamme historikern Katkovs till 50-årsjubileet publicerade framställning, som dock endast behandlar tiden intill bolsjevikrevolutionen (G. KATKOV, *Russia 1917. The February revolution, 1967*, särsk. s. 72 ff., s. 98 ff.).

tioner avseende fredsförhandlingarna, får man här i stor utsträckning lita till memoarer och referat av otryckta aktstycken i litteraturen.⁷

Materialets beskaffenhet och det allmänna problemläget gör, att frågan i varje fall på många punkter i första hand måste gälla förhållandet mellan bolsjevikerna och företrädarna för det kejserliga Tyskland i allmänhet och först i andra hand mer speciellt förhållandet mellan Lenin eller bolsjevikerna och de tyska generalerna.

3

Lenin bodde sedan hösten 1914 i Schweiz, där han drev en omfattande publicistisk verksamhet riktad ej minst mot de ryska krigsansträngningarna. Moorehead och Futrell äro ense om att han via ett par mellanhänder erhöll pengar från det tyska utrikesministeriet till utgivandet av en rysk tidning, som enligt en uppgift sedan skulle ha mångfaldigats på ett militärt tyskt tryckeri för insmuggling till Ryssland.¹

Säkert är, att den tyske ministern i Bern von Romberg hösten 1915 genom en av de nyssnämnda mellanhänderna fick upplysningar om vad som angavs vara Lenins program dels för en inre nyordning i Ryssland, dels för ett fredsslut mellan Ryssland och Tyskland, vilket borde ingås utan annexioner eller skadestånd.² Något skriftligt meddelande från Lenin förelåg dock ej, och efter maj 1916 förekommer dennes namn ej i de publicerade tyska akterna förrän efter den ryska revolutionen i mars

⁷ Jfr källförteckningarna i J. W. WHEELER-BENNETT, *Brest-Litovsk. The forgotten peace march 1918* (1938), s. 455 f.; STEGLICH, I, s. 569 ff. Wheeler-Bennett återger f.ö. ett antal dokument i engelsk översättning i ett bihang. Sådana finnas även i *Soviet document on foreign policy selected and ed. by Jane Degras* (1, 1951).

¹ MOOREHEAD, s. 139; FUTRELL, s. 145 ff. Jfr POSSONY, s. 173 ff.

² Romberg t. Bethmann-Hollweg 30/9 1915, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 6 f.; jfr MOOREHEAD, s. 140 f., där depeschen oriktigt refereras som om ett skriftligt meddelande från Lenin skulle ha förelegat.

1917.³ Redan i maj 1915 hade f.ö. ett försök till samarbete med Lenin misslyckats. Det hade gjorts av Alexander Helphand, kanske mest känd under pseudonymen Parvus, som själv var gammal rysk revolutionär och under första världskriget i samförstånd med tyskarna drev propaganda mot tsarregimen samtidigt som han utförde inkomstbringande affärstransaktioner.⁴

Efter tsarregimens fall önskade många ryska emigranter av nog så skiftande politisk kulör att fortast möjligt återvända hem från Schweiz. Frågan var bara, hur det skulle ske. Den genaste vägen gick genom Tyskland, men flertalet ville först begagna en tillåtelse att passera, om en dylik kunde utverkas, efter det att de nya ryska makthavarna godkänt en sådan resa mitt under pågående krig. Reste man omvägen över Frankrike och England riskerade man, att vid den fortsatta hemfärden till sjöss bli torpederad av tyskarna. För dem som i likhet med Lenin agiterat mot de ryska krigsansträngningarna tillkom, att det även kunde synas tveksamt, om ententemakterna skulle tillåta deras genomresa.⁵

Lenin, som omedelbart efter budet om revolutionen i ett förtroligt brev sagt, att han var utom sig för att han ej kunde resa till Skandinavien, övervägde alla möjliga och omöjliga utvägar.⁶ Sedan en av de ledande moderata ryska socialisterna den 19 mars framfört tanken på ett slags utväxling av de ryska emigranterna mot tyska krigsfångar, uttalade Lenin i ett förtroligt brev sitt gillande och sin önskan, att den schweiziska regeringen

³ Se de publicerade aktstyckena ZEMAN, s. 16 ff.

⁴ Se härom numera främst ZEMAN – SCHARLAU, s. 159 f.

⁵ Se de berättelser som tryckts i F. PLATTEN, *Die Reise Lenins durch Deutschland im plombierten Wagen* (1924). Jfr SHUB, s. 180 f.; POSSONY, s. 204 ff. De allierade ministrarna i Stockholm uppges rent av ha övervägt ett ingripande under resan genom Sverige (E. HOWARD OF PENRITH, *Theatre of life*, 2, 1936, s. 264).

⁶ Lenin t. Inès Armand 15/3 1917, tr. LENIN, *Werke*, 35 (1963), s. 273; NADEZHDA K. KRUPSKAJA, *Memories of Lenin*, 2 (1933), s. 200 f.; jfr Lenins brev till olika personer under senare delen av mars (LENIN, 35, s. 272 ff.). Jfr däremot POSSONY, s. 206.

skulle ta kontakt med den tyske ministern i Bern, ehuru bolsjevikerna ej öppet kunde uppträda för att ej fördärva saken.⁷ Trots att de förhandlingar som sedan fördes å samtliga ryska emigranternas vägnar på papperet gav resultat, tycktes hemresan dra ut på tiden på grund av oenighet bland emigranterna själva om villkoren för hemresan.⁸

Lenin träffade då genom en ny mellanhand, den schweiziske socialisten Fritz Platten, en särskild överenskommelse med den tyske ministern om genomresa för ett trettio-tal personer, av vilka flertalet voro bolsjeviker, i en särskild vagn som vanligen och med viss rätt kallas plomberad.⁹ Den 16 april voro resenärerna lyckligt framme i den ryska huvudstaden.¹⁰

Det låg nära till hands att antaga, att de hemvändande voro tyska agenter, ehuru Lenin genom olika förklaringar sökte mot-

⁷ Lenin t. Karpinski 21 eller 22 mars 1917 (LENIN, Werke, 36, 1964), s. 408 med not 503. Denna aktion omnämnes ej i en av de senaste Lenin-biografierna L. FISCHER, *The life of Lenin* (1964), s. 107 ff. Jfr däremot R. PAYNE, *The life and death of Lenin* (1964), s. 279; POSSONY, s. 204 f.

⁸ Se nedan s. 318 f.; Beslut om bolsjevikernas hemresa 31/3 1917, LENIN, Werke, 23, s. 378 f.

⁹ Dokumenten om Plattens förhandlingar med tyskarna äro tryckta hos HÄHLWEG, s. 77 ff., i eng. övers. ZEMAN, s. 35 ff. Plattens egen redogörelse finnes i PLATTEN, s. 14 ff. Den utförligaste framställningen av hela förspelet till Lenins hemresa är W. HÄHLWEG, *Lenins Rückkehr nach Russland* (Vierteljahrshefte für Zeitgesch., 5, 1957), s. 507 ff., där den äldre litteraturen redovisas i not 1-2. Possony tror, att hela förhandlingen genom Platten var ett sken och att hemresan var avtalad redan den 2 april. Detta beror närmast på en misstolkning av ett telegram daterat denna dag (tr. i eng. övers. i *The letters of Lenin* transl. and ed. by Elizabeth Hall and Doris Nudie, 1937, s. 421, på tyska i LENIN, Werke, 37, 1962, s. 471; POSSONY, s. 209). Varken den engelska utgivaren eller Possony har märkt, att det avsänts från Torneå och alltså måste vara daterat efter den gamla stilen, dvs. den 15 april nya stilen. Att Bethmann-Hollweg i ett telegram till kejsaren den 11 april (tr. HÄHLWEG, s. 94 f.) säger sig genast efter revolutionen ha beordrat tyske ministern i Bern förhandla med ryska emigranter om deras hemresa, kan näppeligen heller åberopas såsom skett (POSSONY, s. 203), då ingen instruktion före den 25 mars (se nedan s. 318 f.) kunnat framdragas ur akterna. - Platten uppger, att tre av vagnens dörrar faktiskt voro plomberade, medan den fjärde bevakades av tyska officerare (PLATTEN, s. 35).

¹⁰ Se t.ex. FISCHER, s. 115.

verka detta.¹¹ Ofta har den militära tyska ledningen, främst Ludendorff, utpekats som ansvarig för genomresan och för att ha varit i samförstånd med Lenin. Detta sker ännu 1960 i den nya upplagan av Propyläen-Weltgeschichte.¹² Å andra sidan ha Ludendorff och andra militärer bestämt förnekat påståendena. Ansvaret har istället tillskrivits dels socialdemokrater och andra vänsterpolitiker, främst centrummannen Erzberger, dels utrikesledningen.¹³ Från kommunistiskt håll har man givetvis enständigt förnekat varje hemligt samförstånd med tyskarna och kraftigt betonat, att det var Lenin som formulerade villkoren för hemresan.¹⁴

De publicerade tyska dokumenten synas ge klart besked åtminstone om det var militären eller diplomaterna som voro de aktiva, även om enskilda personers insatser bakom kulisserna förbli dunkla.¹⁵ Redan den 23 mars 1917 tog utrikesministeriet kontakt med högkvarteret. Anledningen var, att ministern i Bern telegraferat, att den schweiziske utrikesministern berättat, att ledande ryska revolutionärer önskade återvända hem genom Tyskland. Det var alltså den aktion som Lenin såsom nyss nämnts önskat skola komma till stånd. Den tyske utrikesministern Zimmermann ansåg det vara i rikets intresse, att den radikala och som fredsvänlig ansedda flygeln bland de nya ryska makthavarna förstärktes och tillstyrkte följaktligen bifall.¹⁶

Högkvarteret hade intet att invända förutsatt, att genomresan

¹¹ Se t.ex. den vid avresan från Schweiz avgivna förklaringen (LENIN, Werke, 23, s. 380 ff.).

¹² V. GITERMANN, Die russische Revolution (Propyläen-Weltgeschichte. Eine Universalgesch. hrsggb. von Golo Mann, 9, 1960), s. 149. Jfr t.ex. FISCHER, s. 131.

¹³ E. LUDENDORFF, Kriegführung und Politik (1922), s. 198 f.; MARGARETHE LUDENDORFF, Als ich Ludendorffs Frau war (1929), s. 184 f.; M. HOFFMANN, Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmanns, 2 (1929), s. 124.

¹⁴ Se t.ex. L. TROTSKIJ, The history of the Russian revolution (1934), s. 308 f.

¹⁵ Jfr K. EPSTEIN, Matthias Erzberger und das Dilemma der deutschen Demokratie (1962), s. 191 not 37.

¹⁶ Romberg t. Ausw. Amt 23/3 1917, tr. HAHLEWEG, s. 65; Zimmermann t. Lersner s.d., tr. HAHLEWEG, a. st., i eng. övers. ZEMAN, s. 25 f. Jfr ovan s. 316 f.

skedde i samlad trupp och under säker uppsikt. Detaljerna borde överenskommas med generalstabens i Berlin kvarvarande avdelning.¹⁷ Vid överläggningarna med denna tycks större tvekan ha framträtt. En representant för den militära underrättelsetjänsten förklarade, att denna var föga intresserad av den föreslagna hemtransporten, medan en annan officer meddelade, att generalstaben befarade, att man blott skulle kompromettera såväl de tyska myndigheterna som de hemvändande och det avsedda syftet alltså ej uppnås.¹⁸ Utrikesministeriet drev emellertid på saken, och en uppgörelse träffades som förut nämnts med Lenin.¹⁹ Stora högkvarterets enda direkta befattning med hemresan var, att Ludendorff på utrikesministeriets begäran utsåg en lämplig officer att åtfölja transporten genom Tyskland.²⁰

Någon tvekan synes således ej kunna råda om att det var utrikesministeriet som var den drivande kraften i fråga om hemtransporten av Lenin och andra ryssar, medan den militära ledningen blott för sin del ej hade något att invända och gav den medverkan som följde av den militära kontrollen över järnvägarna.²¹ Åtminstone lägre generalstabsofficerare hade därvid uttryckt sina tvivel om planens lämplighet. Att lägga ansvar på högkvarteret för att detta ej motsatte sig hemtransporten, som Hahlweg i viss mån tycks vilja göra,²² synes vara att förbrå generalerna, att de ej satte en egen politisk bedömning över den

¹⁷ Lersner t. Zimmermann 25/3 1917, tr. HAHLOWEG, s. 66, i utdrag L'Allemagne et les problèmes de la paix . . . , 2, s. 47 not 3, i eng. övers. ZEMAN, s. 26.

¹⁸ Uppteckning av legationssekr. H. H. v. Ow-Wachendorff 31/3 1917, tr. HAHLOWEG, s. 75, i eng. övers. ZEMAN, s. 29 f.

¹⁹ Zimmermann t. Romberg 31/3 1917, tr. HAHLOWEG, s. 74; Bussche t. Romberg 2/4, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 33. Jfr ovan s. 317.

²⁰ Zimmermann t. Lersner 5/4 1917 och t. Romberg s.d., tr. HAHLOWEG, s. 83 f., i eng. övers. ZEMAN, s. 37. Att generalstaben skulle ha gett sitt samtycke redan innan utrikesministeriet tog upp saken (ZEMAN – SCHARLAU, s. 210), torde endast kunna påstås, om man förbiser det senares hänvändelse redan den 23 mars.

²¹ Jfr de i föregående not anförda telegrammen.

²² HAHLOWEG (Vierteljahrshefte für Zeitgesch., 1957), s. 528.

politiska ledningens, något som man ju eljest brukar anklaga dem för att ha gjort.

De närmare omständigheterna kring utrikesledningens ställningstagande torde falla utanför denna framställning. Ytterst fullföljde diplomaterna givetvis strävandena att genom lämpliga kontakter få Ryssland att utträda ur kriget. Ivern att befordra de ryska socialisternas, ej minst bolsjevikernas, hemresa påverkades då rimligen av att dessas fredsvilja betonades av de tyska socialdemokraterna dels direkt, dels genom den dåvarande tyske ministern i Köpenhamn greve von Brockdorff-Rantzau, senare känd som Weimarrepublikens förste representant i Sovjetunionen, som i sin tur påverkades av Helphand.²³ Även om Ludendorff klagat över att han hölls i okunnighet om det socialdemokratiska inflytandet, torde dock detta ej böra överdrivas.²⁴

4

Omedelbart efter hemkomsten igångsatte Lenin en våldsam agitation mot den provisoriska regeringen och dess krigspolitik som den tyska underrättelsetjänsten med tillfredsställelse inrapporterade.¹ I juni uppges kommunistorganet Pravda ha en upplaga av 300 000 exemplar. Snart sades dock Lenins inflytande vara i avtagande.² De ryska arméerna gingo till en snart misslyckad offensiv, men även ett bolsjevikiskt kupp försök i juli

²³ Brockdorff-Rantzau t. Ausw. Amt 21/3 1917 och t. Zimmermann 2/4, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 25, 32 f.; PH. SCHEIDEMANN, *Memoiren eines Sozialdemokraten*, 2 (1928), s. 420 ff.

²⁴ E. LUDENDORFF, *Kriegführung und Politik*, s. 199. Hahlweg synes vara något benägen att överskatta betydelsen av Brockdorff-Rantzaus insatser (HAHLWEG i *Vierteljahrshefte für Zeitgesch.*, 1957, s. 521).

¹ Grünau t. Ausw. Amt 21/4 1917, tr. HAHLOWEG, s. 104 f.; i eng. övers. ZEMAN, s. 51; jfr Romberg t. Bethmann-Hollweg 30/4, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 52.

² Zimmermann t. Romberg 3/6 1917 och Stobbe t. Bethmann-Hollweg 11/7, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 61, 64 f. Helphand uppges dock ha sagt motsatsen (PM för Zimmermann 17/7, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 66).

misslyckades, och Lenin gick som det nu brukar sägas »under jorden».³

Lenin och hans parti anklagades för att ha haft förbindelser med tyskarna och ha mottagit pengar av dessa, vilket de givetvis kategoriskt förnekade.⁴ Dåvarande tyske utrikesministern von Kühlmann uppgav dock i ett par skrivelser till stora högkvarteret under senare delen av 1917, att bolsjevikerna fått betydande summor till sin propaganda »through various channels and under different labels». Det hävdas rent av, att detta stöd varit förutsättningen för kommunistpartiets utveckling.⁵

Av rapporter från olika legationstjänstemän tycks ock klart framgå, att bolsjevikerna på olika vägar, främst via Schweiz och Sverige, tillförts ej obetydliga, ehuru icke närmare preciserade summor.⁶ Det verkar samtidigt som om bolsjevikerna ej själva varit i direkt kontakt med de tyska diplomaterna utom sannolikt i viss mån med den 1917–1918 som legationssekreterare i Stockholm tjänstgörande Kurt Riezler, känd som den förre rikskanslern von Bethmann-Hollweg förtrogne.⁷ Lenin tycks rent

³ Se t.ex. SHUB, s. 206 ff.

⁴ Se bl.a. TROTSKIJ, s. 596 ff.; A. KERENSKIJ, *The crucification of liberty* (1934), s. 286 ff.; POSSONY, s. 228 ff.

⁵ Kühlmann t. Lersner 29/9 1917 och t. Grünau 3/12, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 70, 94 f. Det senare brevet tidigare tr. G. KATKOV, *German Foreign office documents on financial support to the Bolsheviks in 1917* (International affairs, 32, 1956), s. 189. Konceptet till detta senare har en marginalanteckning, att det ej var fråga om att bolsjevikerna skulle få mera pengar, men enligt Zeman har den ingen motsvarighet i originalet. Det är väl sannolikt, att Kühlmann efter oktoberrevolutionen överdrivit betydelsen av den tyska hjälpen, men den tycks ej kunna bagatelliseras genom de källkritiska anmärkningar som gjorts BONNIN, *Revue historique*, 233, s. 108 f.

⁶ Se de av ZEMAN tryckta dokumenten särsk. nr 53, 72, 83.

⁷ Se t.ex. Riezler t. Ausw. Amt 8/12, 15/12 1917, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 99 f., 105 f. Riezler uppges ha sänts till Stockholm i juli 1917 (ZEMAN – SCHARLAU, s. 240). Hans dagbok bör vara en viktig källa till de hemliga tyska förbindelserna med bolsjevikerna. Om Riezlers dagbok och ställning till Bethmann-Hollweg se K. D. ERDMANN, *Der Kanzler und der Krieg* (Die Zeit 35/1964), s. 16.

av ha varit angelägen att undvika kontakter med mellanhänder som kunde verka komprometterande.⁸

En av de tyska kanalerna gick uppenbarligen genom den polske socialisten Jakob Fürstenberg alias Hanecki (Ganetskij) alias Kuba, en gammal bekant till Lenin och sedan 1915 anställd som chef för en dansk export- och importfirma, vars aktiekapital tecknats av Helphand och en annan man, som uppges ha varit knuten till den tyska underrättelsetjänsten.⁹ Futrell har visat, att Fürstenberg, som 1917 tillsammans med Radek och Vorovskij var de ryska bolsjevikernas så att säga officiella representant i Sverige, sänt pengar till Ryssland och att den telegramväxling som på sommaren 1917 föll i den provisoriska regeringens händer av allt att döma är autentisk samt att bolsjevikerna måste ha fått pengar.¹⁰ Då Fürstenbergs firma sålde varor till Ryssland, synas betydande summor ha kunnat ställas till förfogande utöver vad som sändes kontant.¹¹ Beloppen kunna ej heller betraktas som någon personlig affärsvinst, då firman ej

⁸ Se t.ex. Lenin t. Hanecki 30/3 1917 och t. centralkommitténs utlandsbyrå 30/8, LENIN, Werke, 35, s. 285, 296 f.

⁹ Om Fürstenberg – Hanecki se särsk. FUTRELL, s. 164 ff.; ZEMAN – SCHARLAU, s. 162 ff.; jfr HAHLEWEG (Vierteljahrshefte für Zeitgesch., 1957), s. 517 med not 61.

¹⁰ Se FUTRELL, s. 160 ff.; jfr ZEMAN – SCHARLAU, s. 196. De uppsnappade telegrammen ha tryckts i eng. övers. B. V. NIKITINE, *The fatal years* (1938), s. 119 ff. Jfr även *The Russian provisional government 1917. Documents selected and ed. by R. P. BROWDER and A. F. KERENSKIJ*, 3 (1961), s. 1364 ff. Innehållet i telegrammen verkar i allmänhet alltför betydelselöst för att vara förfalskat och får egentligen bevisvärde endast i samband med vad som i övrigt är känt. Om Fürstenbergs ryska affärsförbindelser särskilt med den i telegrammen ofta förekommande damen Sumenson se ZEMAN – SCHARLAU, s. 196. Nikitines berättelse är säkert i övrigt högst opålitlig, men detta påverkar ej värdet av telegrammen i och för sig. Det verkar något påfallande, att Erzberger enligt en uppteckning från det s.k. interfraktionella utskottets sammanträde den 7 juli sagt: *Russland kommt in wenigen Wochen auf unsere Seite* (Der Interfraktionelle Ausschuss 1917/18 bearb. von E. MATTHIAS . . ., 1, Quellen zur Gesch. des Parlamentarismus und der politischen Parteien I: 1, 1959, s. 15).

¹¹ FUTRELL, s. 190, 198.

ägdes av sin chef utan av två personer som veterligen mottogo pengar av tyska myndigheter.¹²

En annan förmedlare av tyska pengar var uppenbarligen den i Schweiz bosatte socialistiske tyske historikern Gustav Mayer.¹³ En tredje var en doktor Baier.¹⁴ Om denne verkligen är identisk med den tyskfödde schweiziske socialisten Karl Moor, kan det åtminstone i förstone te sig tvivelaktigt, om de pengar tyskarna överlämnade till »Baier» verkligen nådde bolsjevikerna.¹⁵ I ett brev till bolsjevikrepresentanterna i Stockholm ställde Lenin i augusti 1917 frågan vad för slags man Moor var och om han hade några förbindelser med de tyska »socialchauvinisterna».¹⁶ Något svar är ej känt, men i oktober beslöt bolsjevikpartiets centralkommitté i Lenins frånvaro, att ej ta emot några pengar av Moor.¹⁷

Då Moor under 1918 avlade två långa besök i Sovjetunionen och senare flera år var bosatt där,¹⁸ verkar det dock knappast sannolikt, att han i ledande bolsjevikers ögon skulle ha varit en verkligt suspekt person. Då Lenin från vistelsen i Schweiz, om ej redan tidigare, hade kännedom om Moor,¹⁹ borde han själv kunna besvara frågan, hurudan denne var. Det ligger då nära till hands att förmoda, att Lenin ställde frågan för att få argument mot dem inom partiet, som uppenbarligen misstrodde

¹² Jfr den s. 322 not 9 anf. litt. FUTRELL synes dock (s. 190) själv vara av annan mening.

¹³ G. MAYER, *Erinnerungen* (1949), s. 260 ff. Uppgifterna få åtminstone indirekt stöd av de av ZEMAN publicerade dokumenten. Jfr KATKOV, s. 106 f.

¹⁴ Se t.ex. ZEMAN dokumenten nr 57, 83, 98.

¹⁵ Om identiteten Baier – Moor se O.-E. SCHÜDDEKOPF, *Deutschland zwischen Ost und West* (Archiv für Sozialgesch., 3, 1963), särsk. s. 236 ff. Jfr BONNIN (*Revue hist.*, 233), s. 104 ff.

¹⁶ Lenin t. centralkommitténs utlandsbyrå 30/8 1917, LENIN, *Werke*, 35, s. 296 f.

¹⁷ Se t.ex. FUTRELL, s. 222.

¹⁸ SCHÜDDEKOPF (Archiv f. Sozialgesch., 3, 1963), s. 234 f. Jfr BONNIN (*Revue hist.*, 233), s. 105 f.

¹⁹ Jfr numera särsk. POSSONY, s. 161, 182, 192.

Moor och att han engagerat sig för denne liksom för Fürstenberg.²⁰ Centralkommitténs beslut skulle då ha berott på parti-ledarens tillfälliga frånvaro.

När det gäller tiden före novemberrevolutionen tyckas västerländska historiker i allmänhet vara ense om att bolsjevikerna åtminstone i viss utsträckning fått tyska pengar, även om t.ex. Futrell menar, att formerna varit sådana, att Lenin kunnat sväva i okunnighet om det verkliga ursprunget.²¹ Om beloppen varit tillnärmelsevis så stora som Kühlmann låter förstå, har väl parti-ledaren dock ej rimligen kunnat undgå att åtminstone ana sammanhanget.²² Den telegrafiska varning som den tyske ministern i Stockholm vid novemberrevolutionens utbrott sände sin regering att ej offentligt tala om vänskapligt samförstånd med de nya makthavarna, tycks i varje fall visa, att den tyske diplomaten ansåg förhållandena vara sådana, att dylika uttalanden skulle vara naturliga.²³

För tiden efter revolutionen är läget enligt litteraturen ett annat. Förenta staternas regering lät visserligen på hösten 1918 publicera en samling dokument, som visade icke blott, att bolsjevikerna ännu under första halvåret 1918 fortforo, att mottaga pengar av tyskarna utan även att de direkt togo order av den tyska generalstab.²⁴ Den bekante amerikanske diplomaten och Rysslands-specialisten George F. Kennan har emellertid i en utförlig undersökning 1956 ansett sig kunna visa, att dokumenten åtminstone i huvudsak äro förfalskningar så som både

²⁰ Se om Lenin och Fürstenberg FUTRELL, s. 175 ff.

²¹ Se t.ex. KATKOV (International affairs 1956), s. 184; FUTRELL, s. 190 ff.; FISCHER, s. 112 f.; POSSONY, s. 229 ff. En närmast motsatt uppfattning möter hos BONNIN (Revue hist., 233), s. 108 f. Det är efter bolsjevikernas seger de stora summorna utbetalas.

²² Jfr ovan s. 321.

²³ Lucius t. Ausw. Amt 8/11 1917, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 73.

²⁴ The German Bolshevik conspiracy (War information series issued by The Committee on public information No. 20, October 1918).

ryssar och tyskar alltid påstått.²⁵ Efter novemberrevolutionen fanns det enligt Kennans mening ingen anledning för tyskarna att ge eller för bolsjevikerna att mottaga penninghjälp.²⁶ Det framgår dock av de publicerade dokumenten att så varit fallet, ehuru ej ens Zeman alltid förstått innebörden av vissa aktstycken och ibland bagatelliserat innehållets betydelse.²⁷

Omedelbart efter bolsjevikernas maktövertagande i november 1917 begärde en av deras representanter i Stockholm ekonomisk hjälp av en tysk agent i Schweiz, med vilken han stod i förbindelse.²⁸ Det tyska utrikesministeriet var synnerligen angeläget, att den snabbt sändes.²⁹ Samtidigt begärde och erhöll Riezler till överenskommet ändamål två miljoner av ett s.k. krigslån.³⁰ Samtidigt fick utrikesministeriet enligt sin önskan från finansministeriet 15 miljoner för det uttryckligen angivna ändamålet politisk propaganda i Ryssland.³¹ Det framgår visserligen ej av källorna, att dessa medel faktiskt överlämnades till

²⁵ G. F. KENNAN, *The Sisson documents* (*Journal of modern history*, 28, 1956), s. 130 ff. POSSONY ansåg ännu 1956 dokumenten som äkta men medgav 1964 att åtminstone en del voro falska (S. POSSONY, *Jahrhundert des Aufbruchs*, 1956, s. 80 ff.; DENS., *Lenin*, s. 275 not 26).

²⁶ G. F. KENNAN, *Russia leaves the war* (*Soviet-American relations 1917-1920*, 1, 1956), s. 456. Jfr ovan not 21 om BONNINS närmast motsatta uppfattning.

²⁷ I en not till dokument nr 83 antar ZEMAN (s. 85), att ett där omtalat löfte avser fredsförhandlingar, ehuru det läst i sammanhang med övriga publicerade akter måste avse ekonomiskt bistånd. Den långa noten till dokument nr 72 (s. 72) är delvis ganska oklar och tvivelsmålen, att någon del av de 40 miljoner mark som i juni 1918 ställdes till förfogande nått fram äro obefogade (se nedan s. 327).

²⁸ Telegram från Vorovskij återgivet i Romberg t. Ausw. Amt 15/11 1917, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 85. Adressat var dr Baier, som skall vara identisk med Karl Moor (se ovan s. 323).

²⁹ Bussche t. Romberg 28/11 1917, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 93.

³⁰ Riezler t. Ausw. Amt 8/11 1917 och Bussche t. legationen i Stockholm 10/11, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 72, 79. Ytterligare summor sades vara disponibla vid behov. Myntslaget anges ej, men uppfattningen att rubel avses (POSSONY, *Lenin*, s. 253 not 27), verkar svagt grundad.

³¹ Kühlmann t. Roedern 9/11 1917 samt svar 10/11, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 75.

bolsjevikerna, men det finns väl knappast anledning betvivla, att så skett, om man ej utan några som helst bevis vill påstå, att de olika mellanhänderna själva lagt beslag på pengarna. Att den tyska regeringen under tiden närmast efter novemberrevolutionen utanordnat miljonbelopp för bolsjevikernas räkning, står i varje fall fast.³²

När efter freden i Brest-Litovsk en tysk ambassadör, von Mirbach, sändes till Moskva, fick han som närmaste man den förut nämnde Riezler, till vars förfogande ställdes en icke angiven men tydligen betydande penningssumma, vilken i maj också Mirbach fick rätt att utnyttja.³³ Både ambassadören och Riezler började emellertid vid denna tid anse stödet åt bolsjevikerna förfelat.³⁴ Utrikesminister von Kühlmann framhöll dock, att det alltjämt var i Tysklands intresse att stödja dem, emedan det splittrade Ryssland åter skulle samlas under en annan regim.³⁵ Mirbach begärde då i början av juni på grund av konkurrensen med ententemakternas representanter, som påstodos ge ut enorma summor på propaganda i Ryssland, att få tre miljoner mark i månaden och ännu mera, om den tyska regeringen avsåg att ändra sin politik, vilket väl vill säga stödja något annat parti.³⁶

Som motivering för en begäran om ett anslag på ytterligare 40 miljoner mark till propaganda i Ryssland lät utrikesministern till finansministeriet översända en promemeoria, vari det heter,

³² Den tyska regeringen sökte f.ö. ej blott ekonomiskt stödja sovjetregeringen utan även utverka, att den erkändes av neutrala stater, vilket sades skola ansenligt stärka den. Detta antyddes vara i Tysklands intresse liksom att förbindelserna mellan Ryssland och de neutrala staterna, särskilt Sverige, ej avbrötes. Kühlmann t. legationen i Stockholm 9/12 1917, jfr Bussche t. Lersner 13/12, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 101, 103 f.

³³ Kühlmann t. Mirbach 18/5 1918, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 108 f. Jfr W. BAUMGART, Die deutsche Ostpolitik 1918 (1966), s. 213 ff. med not 19.

³⁴ Riezler t. Bergen 4/6 1918 och Mirbach t. Kühlmann 25/6, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 130 ff., 137 ff. Jfr BAUMGART, s. 212 ff., 224.

³⁵ Kühlmann t. Mirbach 18/5 1918 och p.m. av legationsrådet Trautmann 5/6 vid Kühlmann t. Roedern 8/6, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 150 ff.

³⁶ Mirbach t. Ausw. Amt 3/6 1918, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 150; BAUMGART, s. 213 not 19.

att så länge bolsjevikerna kunde hålla sig vid makten, skulle tyska regeringen på allt sätt söka förhindra, att de vände sig åt annat håll, trots de svårigheter den tyska politiken i Baltikum, i Ukraina, på Krim och annorstädes beredde. Detta skulle kosta stora pengar.³⁷ Formuleringarna äro här sådana, att man snarare kommer att tänka på mutor till enskilda än på finansiell hjälp av det slag som uppenbarligen tidigare avsetts. I fortsättningen av promemorian framhölls för övrigt, att man för alla eventualiteter måste hålla förbindelser även med andra partier, vilket också skulle kosta pengar.

Då Mirbach i början av juli mördades av på en gång tysk- och bolsjevikfientliga personer, fick han ej tillfälle att förmedla några nya pengar, men Riezler erhöll åtminstone två, kanske tre månaders belopp, innan hela den tyska ambassaden i slutet av augusti lämnade Moskva.³⁸

Även om av de sista 40 miljonerna således blott faktiskt högst 9 miljoner utbetalades och hela beloppet ej behöver ha gått till

³⁷ Kühlmann t. Roedern 8/6 1918 med bil., tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 152 f. Jfr BAUMGART, s. 213 not 19.

³⁸ ZEMAN ifrågasätter (s. 137 not 2), om någon del av de 40 miljonerna hunnit utbetalas. Fischer menar däremot, att understöd för minst två kanske tre månader utbetalats (F. FISCHER, *Deutsche Kriegsziele 1914-1918*, Hist. Zeitschr., 188, 1959, s. 308 f. not 3, omtr. i *Deutsche Kriegsziele 1914-1918. Eine Diskussion*, 1964, s. 73 f. not 117). Baumgart anser sig i akterna ha funnit stöd för att utbetalning skett för 3 månader, varjämte högst 10 miljoner skulle ha använts till att stödja bolsjevikfientliga organisationer (BAUMGART, s. 213 f. not 19). Det förefaller dock högst oklart, om utbetalning skett ur de 40 miljonerna till två olika syften och om ej antibolsjevikerna understöts med medel ur månadsanslaget om tre miljoner. Med den bolsjevikfientliga inställning de tyska representanterna i Ryssland vid denna tid allmänt hyste (se t.ex. BAUMGART, s. 212 ff., 224), torde dessa ha gett sovjetregimen det minsta möjliga. Enligt uppgifterna hos Fischer och Baumgart skola inalles c:a 50 miljoner mark under krigsåren ha använts till tysk propaganda i Ryssland. Därtill torde komma en del från militärt håll utbetalade summor, varom det av allt att döma på goda grunder antagits, att utrikesministeriets aktmaterial är ofullständigt (BAUMGART, a. st.). – Jfr om mordet på Mirbach och om diskussionen om eventuellt kommunistiskt medansvar BAUMGART, s. 224 och där not 50 anförd litteratur. Misstanken har ej kunnat bevisas och förefaller ej trolig.

bolsjevikerna, är det tydligt, att stora summor för dessas räkning utanordnades av den tyska regeringen ännu våren och sommaren 1918. Även om syftet ibland verkar något oklart och en del kan ha stannat hos olika mellanhänder, måste stora penningsummor ha utbetalats av den tyska ambassaden i Moskva, något som knappast kan ha undgått sovjetregeringen, även om denna ej direkt skulle ha mottagit några medel.

Då Lenin i mitten av maj utförligt talade med Mirbach om regimens svårigheter, har det väl ej skett utan någon avsikt. Då ambassadören omedelbart efteråt frågade, om ytterligare medel kunde användas till att stödja bolsjevikerna,³⁹ ligger det nära till hands att förmoda, att just detta var, vad Lenin önskade, ehuru något sådant ej direkt säges.

Av särskilt intresse synes vara, att det tyska utrikesministeriet fortsatte att bevilja medel åt bolsjevikerna, trots att de tyska diplomaterna i Moskva voro närmast avrådande och trots att Ludendorff den 9 juni 1918 förklarade, att han ej väntade sig något av bolsjevikregeringen, ehuru denna levde på tysk nåd. Tyskarna sades därför böra förbereda kontakter med mera högerorienterade, ja monarkistiska grupper.⁴⁰

Även om utrikesministeriet hela tiden skött det ekonomiska stödet åt bolsjevikerna på egen hand, ehuru man tidigare i efterhand fått den militära ledningens gillande,⁴¹ så hade man tyd-

³⁹ Mirbach t. Hertling 16/5 1918, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 126 f. Jfr BAUMGART, s. 214 f., där det (not 20) uppges, att detta samtal var det enda ambassadören överhuvudtaget hade med Lenin. Detta framgår dock på intet sätt av deschens innehåll.

⁴⁰ Ludendorff t. Kühlmann 9/6 1918, tr. Archiv-Forschungen zur Gesch. der deutschen Arbeiterbewegung, 4 (1959), s. 1387 ff., i eng. övers. ZEMAN, s. 134 ff. I ett senare brev (18/6, tr. Archiv-Forschungen . . ., 4, s. 1400) talade Ludendorff direkt om nödvändigheten att störta bolsjevikregeringen. Jfr bl.a. BAUMGART, s. 80 ff., 169.

⁴¹ Om samförstånd se Kühlmann t. Grünau 29/9 1917 och svarstel. 6/10, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 70 med not 1. Det tycks som om även den militära under rättelsetjänsten av egna medel gjort utbetalningar för propaganda i Ryssland (jfr ovan not 39).

ligen nu kommit i tämligen öppen motsättning till stora högkvarterets uppfattning, vilket uppenbarligen sammanhänger med den oenlighet som ända sedan slutet av 1917 rått mellan utrikesministeriet och generalerna om den rätta politiken gentemot det nya Ryssland, vilket nu något måste beröras.

5

Då bolsjevikerna i november 1917 togo makten i Ryssland, hälsades detta med tillfredsställelse av den militära ledningen i Tyskland lika väl som av den utrikespolitiska såsom framgår av telegram från Ludendorff till befälhavaren på östfronten.¹ I slutet av november föreslog kejsar Wilhelm rent av någon sorts tysk-rysk allians, vilket utrikesministern dock försiktigt sköt på framtiden.²

Ludendorff ställde likväl i en instruktion för generalerna på östfronten en allians i utsikt vid en senare tidpunkt. Samtidigt krävde han betydande landavträdelser av Ryssland, endast delvis dolda bakom formeln folkens självbestämmanderätt.³ Härom uppstod senare en långvarig dragkamp ej blott mellan tyskar och ryssar utan även i viss mån mellan den tyska militära och politiska ledningen.⁴ Ryssarna uppträdde som om de kände sig lurade och med hänsyn till deras tidigare kontakter med utrikesministeriet och dettas mer tillmötesgående politik, kunde de kanske ha anledning därtill.⁵

¹ Ludendorffs tel. återgivet i Lersner t. Ausw. Amt 9/11 1917, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 75. Jfr J. W. WHEELER-BENNETT, Brest-Litovsk, s. 82 f. Däremot tycks generalen ha varit mycket misstrogen mot bolsjevikernas faktiska maktinnehav (STEGLICH, 1, s. 239 f.). Icke heller den politiska ledningen tycks ha trott på bolsjevikregimens varaktighet (STEGLICH, 1, s. 530 f. not 289).

² Lersner t. Ausw. Amt 29/11 1917 och Kühlmann t. Lersner 3/12, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 93 ff.

³ Lersner t. Ausw. Amt 16/12 1917, tr. i eng. övers. ZEMAN, s. 106 f.

⁴ Se WHEELER-BENNETT, s. 99 ff.; STEGLICH, 1, s. 288 ff., 314 ff.; BAUMGART, s. 17 f.

⁵ Jfr KENNAN, s. 226 not 13 och där anf. litt.

När chefen för den sovjetryska förhandlingsdelegationen Trotskij hellre än att gå med på de av den tyska militärledningen dikterade kraven avbröt förhandlingarna, i det att han förklarade, att ryssarna skulle upphöra med kriget, ehuru formell fred ej slutits, ville Kühlmann godta detta, vilket enligt Hahlweg varit det ur tysk synpunkt klokaste. Militärledningen genomdrev däremot en offensiv, som hotade Petrograd och kom bolsjevikerna att skriva under allt vad tyskarna begärde den 3 mars 1918. Dock först sedan Lenin hotat att eljest avgå.⁶

Freden i Brest-Litovsk framstår emellertid som ett nederlag icke blott för bolsjevikerna utan även för den tyska utrikesledningen.⁷ Den senare har dock som framgår av det redan sagda ej gett tappt utan fortsatt sin mot bolsjevikerna relativt välvilliga politik.⁸ Vid de sista tysk-ryska förhandlingarna före det kejsrerliga Tysklands sammanbrott, tycks utrikesledningen t.o.m. direkt ha satt sin vilja igenom mot generalernas. Ludendorff synes i augusti 1918 ha omfattat en plan att utnyttja ett sovjetryskt förslag om militär samverkan såväl mot entente-trupper i norr som mot antibolsjevikiska förband i söder till att i stället hjälpa de senare och störta bolsjevikerna.⁹

⁶ WHEELER-BENNETT, s. 225 ff.; STEGLICH, I, s. 404 ff.; BAUMGART, s. 23 ff.; W. HAHLEWEG, *Der Diktatfriede von Brest-Litowsk 1918 und die bolschewistische Weltrevolution* (Schriften zur Förderung der westfäl. Wilhelm-Universität zu Münster, 44, 1960), s. 61.

⁷ Se numera särskilt BAUMGART, s. 23 ff., 64. Jfr bl.a. E. WALZ, *Reichsleitung und Heeresleitung in der Periode des Friedens von Brest-Litowsk* (1936), s. 30 ff.; WHEELER-BENNETT, s. 230 ff. I enlighet med sin grunduppfattning tonar F. FISCHER (s. 657 f.) ned motsättningarna. Ludendorff har däremot kritiserat Kühlmann för att han ej tog konsekvenserna av sitt nederlag (LUDENDORFF, *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918*, 1919, s. 449).

⁸ Se ovan s. 326 f. Jfr senast BAUMGART, s. 60 ff., 370 ff.

⁹ G. FREUND, *Unholy alliance. Russian-German relations from the treaty of Brest-Litovsk to the treaty of Berlin* (1957), s. 23 ff.; G. ROSENFELD, *Sowjet-russland und Deutschland 1917-1922* (1960), s. 120 f. Jfr numera särskilt BAUMGART, s. 109 f., där Ludendorffs avsikter uppfattas som mera obestämda men dock omfattande ett besättande av Petrograd, vilket säges ha varit av största

Den nye utrikesministern amiral von Hintze förklarade, att detta blott skulle leda till att Ryssland fick en tyskfientlig regim. Man måste väl ej samarbeta med men utnyttja bolsjevikerna, som voro de enda vilka kunde tänkas hålla fast vid freden med Tyskland, en uppfattning som biträdades både av kejsaren och rikskanslern von Hertling.¹⁰ I stället slöts den 27 augusti ett tilläggsfördrag, som utlovade en viss inskränkning i den tyska ockupationen av ryskt område, men ålade sovjetregeringen finansiella förpliktelser, i jämförelse med vilka det understöd bolsjevikerna fått av tyskarna, även om det som man påstått uppgått till 50 miljoner mark, varit obetydligt.¹¹

Omedelbart före den tyska monarkiens fall avbrötos dock de tysk-ryska förbindelserna helt, då sovjetregeringens representant i Berlin utvisades på grund av revolutionär propaganda.¹² Varken generalernas eller diplomaternas linje visade sig således ur tysk synpunkt framgångsrik.

6

Det torde av det sagda framgå, att en samverkan obestridligen förekommit mellan det kejsarliga Tyskland och de ryska bolsjevikerna både genom underlättandet av Lenins hemresa, liksom även andra revolutionärers, och genom ett omfattande ekonomiskt stöd, som sträckte sig från våren 1917 eller ännu tidigare till sommaren 1918. Utrikesledningen sökte ock på andra sätt befordra bolsjevikregeringens bestående, främst genom att

politiska betydelse. – Redan under diskussionen om fientligheternas återupptagande i februari 1918 hade Ludendorff – liksom kejsaren – velat utnyttja läget till att störta bolsjevikerna (BAUMGART, s. 24 ff.).

¹⁰ FREUND, s. 25; ROSENFELD, s. 121; BAUMGART, s. 247 ff. Utrikesministeriet uppges rent av ha planerat att med vapenmakt åter uppsätta bolsjevikerna, om dessa störtades (BAUMGART, s. 225 f.).

¹¹ Om tilläggsfördraget se senast BAUMGART, s. 258 ff. Jfr om stödet till bolsjevikerna ovan s. 327 not 38 och där anf. litt.

¹² Se härom senast utförligt BAUMGART, s. 334 ff.

hävda, en mjukare linje både före och efter freden i Brest-Litovsk.

Däremot finnas inga bevis för någon direkt överenskommelse om samverkan. Kennan torde i det väsentliga ha rätt, när han säger, att tyskarna stödde bolsjevikerna icke på grund av vad dessa lovade att göra eller bli utan på grund av vad de voro.¹ Lenin syftade uppenbarligen konsekvent till att skaffa bolsjevikerna makten och så sprida världsrevolutionen, vilket senare ju var direkt riktat mot Tyskland och visade sig vara icke blott tomma ord.

Likheten i kraven på en snar fredsuppgörelse och publicering av de hemliga ryska traktaterna berodde uppenbarligen ej på någon överenskommelse utan på att tyskar och bolsjevikerna i dessa frågor var för sig hade samma önskningsfastän av högst olika skäl.² På en punkt skulle man kanske dock kunna ifrågasätta om icke det tyska ekonomiska stödet direkt kan ha påverkat Lenins ställningstagande, nämligen till freden i Brest-Litovsk. I allmänhet anses detta ha berott på hans realism och statskloket.³ Trotskijs biograf Deutscher hävdar likväl, att det fanns goda skäl som kunde tala för fortsatt krig, främst tyskarnas begränsade militära resurser.⁴ En orsak till att Lenin dock föredrog att sätta in hela sin auktoritet på kapitulation inför de

¹ KENNAN (Journal of modern hist., 28, 1956), s. 154.

² Lenin hade från början tagit konsekvent avstånd från varje »imperialistiskt» krig (se t.ex. ovan s. 312 not 3). Sådan som stämningen var i Ryssland 1917 måste snar fred ha tett sig angelägen för att bolsjevikerna skulle kunna bevara makten (jfr t.ex. I. DEUTSCHER, The prophet armed. Trotsky 1879–1921, 1954, s. 314 f.). – Den 10 maj 1917 sände det tyska utrikesministeriet telegram till sändebuden i Bern och Stockholm, att de genom sina agenter skulle påverka hemvändande emigranter att påyrka publicering av de hemliga avtalen mellan det tsaristiska Ryssland och dess allierade (Stumm. t. Lucius och Romberg 10/5 1917, tr. HAHLEWEG, Lenins Rückkehr . . ., s. 123, i eng. övers. ZEMAN, s. 57). Redan i slutet av mars hade emellertid Lenin framfört samma krav (Briefe aus der Ferne, 4, 25/3 1917, LENIN, Werke, 23, s. 353).

³ Se t.ex. WHEELER-BENNETT, s. 257 ff.

⁴ DEUTSCHER, s. 387 ff.; jfr POSSONY, s. 271 ff.

tyska generalernas ultimatum skulle kunna vara det ekonomiska bistånd de tyska diplomaterna lämnade bolsjevikerna. Förutsättningen härför är dock icke blott att Lenin känt till den tyska hjälpen, vilket torde få anses sannolikt utan även att han ansett denna vara av väsentlig betydelse, något som förefaller mera diskutabelt, även om åtminstone någon omständighet skulle kunna tala härför.⁵ Om den tyska ekonomiska hjälpen verkligen haft någon betydelse för Lenins hållning, skulle alltså de tyska generalerna ha triumferat tack vare den välvilja deras motståndare på det inrikespolitiska planet, utrikesledningen, visat bolsjevikerna.

Det tyska biståndet till bolsjevikerna berodde för visso ej på att diplomaterna hade några sympatier för dessa utan på att detta parti tycktes vara det som bäst skulle befordra de tyska önskemålen om Rysslands utträde ur kriget och sedan det enda som kunde väntas vara villigt att ens t.v. vidmakthålla fredsfördraget, något som ej blott allmänpolitiskt och militärt utan även med hänsyn till centralmakternas försörjning och de tyska planerna på ekonomisk expansion österut ansågs vara högst önskvärdt.

Vad följderna skulle ha blivit, om tyskarna skulle ha vägrat sin medverkan, är givetvis omöjligt att veta. Det hade väl varit möjligt, att ententemakterna släppt igenom Lenin lika väl som den till en början kvarhållne Trotskij, även om resan så säkert skulle ha blivit fördröjd.⁶ Att den tyske utrikesministern överdrev betydelsen av den ekonomiska hjälpen förefaller väl antagligt, men nödroppen omedelbart efter maktövertagandet i november 1917 tyda dock på, att bolsjevikerna kände stort behov av den.

Samverkan mellan Lenin och tyskarna var dock som av det

⁵ Se ovan s. 325, 328 (om begäran om ekonomisk hjälp i november 1917 och om Lenins samtal med Mirbach i maj 1918). POSSONY tycks (s. 265 ff.) ta för givet, att Lenin var påverkad av hjälpen från tyskarna.

⁶ Om Trotskij's hemresa se DEUTSCHER, s. 246 ff.

sagda framgår ingen samverkan mellan Lenin och de tyska generalerna, som snart kommo att stå som bolsjevikernas dirikta motståndare utan det var en samverkan främst med diplomaterna.⁷

Man måste då fråga sig, hur både samtid och eftervärld kunnat lägga ansvaret för förbindelserna mellan tyskarna och bolsjevikerna på generalerna. Skälen äro antagligen flera. Allmänt har den militära ledningen ansetts ha varit den bestämmande i första världskrigets Tyskland såsom den ju ock var i fråga om villkoren för freden i Brest-Litovsk. Varför skulle den då ej ha varit det också, när det gällde stödet åt bolsjevikerna? En sådan uppfattning fick också skenbart stöd av att militären på grund av krigsförhållandena hade det tekniska ansvaret för de ryska emigranternas färd genom Tyskland. Därtill kommer, att Lu-

⁷ Fritz Fischers uppfattning, att det tyska stödet åt bolsjevikerna demonstrerar, hur beslutsamt Tyskland hävdade sina expansionistiska krigsmål (F. FISCHER, *Griff nach der Weltmacht*, s. 477), är alltså missvisande. Hans välbekanta uppfattning om att det i allt väsentligt rädde full överensstämmelse mellan den militära och den politiska ledningen i fråga om krigsmålen, stämmer överhuvudtaget dåligt med de i denna framställning uppnådda resultaten. Redan vid en hastig genomgång av de i *L'Allemagne et les problèmes de la paix* . . . 1-2 publicerade dokumenten tycks det f.ö. övertygande framstå, att rikskanslern von Bethmann-Hollweg från början bekämpat t.ex. expansionsplanerna i öster men liksom senare Kühlmann drevs från position till position. Att utrikesledningen kunde hävda sin uppfattning av politiken mot bolsjevikerna, berodde väl dels på att kejsaren och generalerna själva i viss mån voro tveksamma (se t.ex. BAUMGART, s. 25, 63 f., 71 f., 84 f., 187 f.), dels på att diplomaternas åsikter i denna fråga i motsats till när det gällde t.ex. expansionspolitiken delades av storindustriens företrädare (se t.ex. Stresemann t. Bauer 8/8 1918, tr. H. W. GATZKE, *Zu den deutsch-russischen Beziehungen im Sommer 1918, Vierteljahrshefte für Zeitgesch.*, 3, 1955, s. 93 ff.). – Motivet för diplomaternas stöd åt bolsjevikerna är även oförenligt med den nyligen framförda uppfattningen, att den tyska ledningen 1918 allmänt trodde det vara möjligt att hålla Ryssland i ett varaktigt beroende (A. HILLGRUBER, *Deutschlands Rolle in der Vorgeschichte der beiden Weltkriege*, 1967, s. 64; jfr I. DAMGAARD-PETERSEN, *Nogle synspunkter på årsaksproblemet ved udbruddet af 2. verdenskrig*, DHT R 12 Bd 3, 1968, s. 151). En allmän felbedömning av Tysklands möjligheter i Östeuropa kan således ej ha medfört en ny utrikespolitisk uppfattning 1918 och alltså ej heller ha påverkat den tyska politiken inför krigsutbrottet 1939.

dendorff tydligen ej fann det opportunt att i efterhand ta direkt avstånd från genomresetillståndet.⁸ Å andra sidan voro de diplomater och politiker, som haft huvudansvaret för den politik som förts, efter det att bolsjevikerna befäst sin makt i Ryssland och den ryska revolutionen fått följder ej minst i Tyskland, rimligtvis föga benägna att framhålla sin delaktighet i något som kunnat befordra så skickesedigra händelser.⁹

I vissa fall var det kanske ej så mycket med tanke på det förgångna som man ville dölja sin medverkan. För dem som önska de närma Weimarrepubliken och Sovjetunionen till varandra, det kan vara nog att som exempel nämna Brockdorff-Rantzau, var det med hänsyn till den segrande ententens misstänksamhet mot tysk-ryskt samarbete föga lämpligt att låta förstå, att man själv aktivt medverkat till sovjetregimens upprättande och det just i tanke att vålla ententen avbräck.¹⁰ Det var fast mera opportunt att låta den allmänt illa ansedde Ludendorff få bära detta ansvar.

Denna tolkning av orsakerna till att en oriktig uppfattning om förhållandena mellan Lenin och de tyska generalerna spriddes och befestes, synes få stöd av en rysk historikers reaktion inför en uppsats av Hahlweg grundad på det av honom ungefär

⁸ Se LUDENDORFF, *Kriegführung und Politik*, s. 199 f.; DENS., *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*, s. 407. Jfr general Hoffmanns uppfattning HOFFMANN, *Aufzeichnungen*, 2, s. 174.

⁹ Flertalet inblandade diplomater och politiker synas med tystnad i sina memoarer förbigå verksamhet till stöd för bolsjevikerna. Se bl.a. M. ERZBERGER, *Erlebnisse im Weltkrieg* (1920); TH. V. BETHMANN-HOLLWEG, *Betrachtungen zum Weltkrieg*, 2 (1921); R. v. KÜHLMANN, *Erinnerungen* (1948); R. v. NADOLNY, *Mein Beitrag* (1954). Dåvarande legationssekreteraren v. Blücher antyder, att utrikesministeriet var relativt bolsjevikvänligt men ger inga konkreta uppgifter (W. v. BLÜCHER, *Deutschlands Weg nach Rapallo*, 1951, s. 19). I en biografi över Brockdorff-Rantzau påstås, att denne blott utfört givna order i fråga om Lenins hemresa (E. STERN-RUBARTH, *Graf Brockdorff-Rantzau*, 1929, s. 52).

¹⁰ Det har ganska nyligen hävdats, att samverkan mellan vissa tyskar och bolsjevikerna under första världskriget haft större betydelse för den sk. Rapallopolitiken än för de samtida händelserna (BONNIN i *Revue hist.*, 233, 1965, s. 125 f.).

samtidigt publicerade materialet. Den västtyske forskarens syfte påstås vara att vitmena militaristen Ludendorff, svartmåla den sovjetvänlige Brockdorff-Rantzau och visa riktigheten av den sovjetfientliga Nato-politiken.¹¹ Den traditionella bilden av förhållandet mellan Lenin och generalerna anses tydligen alltför jämt av dem som ivra för tysk-rysk vänskap vara lämpligare än den som källorna faktiskt ger. Så blir den falska bilden av detta förhållande ett bland många exempel på hur politiska intressen förrycka verklighetsbilden – avsiktligt eller oavsiktligt – också i samtida historieskrivning.

LENIN UND DIE DEUTSCHEN GENERÄLE

Die Frage der Beziehungen zwischen Lenin und den Deutschen im Zusammenhang mit der Machtübernahme durch die Bolschewisten in Russland 1917 ist seit jener Zeit eifrig erörtert worden. Besonders handelte es sich dabei um das Verhältnis Lenins zu den deutschen Generälen, vor allem Ludendorff.

Da Lenin seit 1914 in der Schweiz lebte, steht die Frage nach den Umständen, die mit Lenins Heimreise durch Deutschland in dem sog. plombierten Wagen im April 1917 verbunden waren, im Vordergrund. Die Verantwortung für das Zustandekommen dieser Reise wurde verschiedenen Personen, sowohl Militärs wie Diplomaten und Politikern, zugeschoben, und noch in der neuesten Literatur hat man behauptet, dass die Reise nach geheimen Kontakten und in deutschem Interesse organisiert worden sei. Es dürften jedoch keinerlei Gründe dazu vorliegen, das Bild, das die erhaltenen Dokumente bieten, in Zweifel zu ziehen.

Lenin war sofort nach dem Fall der Zarenherrschaft stark daran interessiert, nach Hause zurückzukehren. Er wünschte daher durch Mittelsmänner mit den Deutschen in Verbindung zu treten, um ein Abkommen über die Heimreise der russischen Emigranten zu erreichen. Als die deutsche politische Führung am 24. März die Oberste Heeresleitung davon unterrichtete, dass man erwäge, die Durchreise zu gestatten, und zu wissen wünsche, ob militärischerseits Einwände dagegen vorlägen, war der Anlass, dass der deutsche

¹¹ JERUSSALMSKI i Protokoll der wiss. Tagung in Leipzig vom 25. bis 30. November 1957, I, s. 53 f.

Gesandte in Bern seine Regierung von dem Wunsch der Russen informiert hatte. Irgendeiner besonderen Einwirkung auf die deutsche Staatsführung bedurfte es sicherlich nicht, denn diese hatte bereits seit 1914 versucht, verschiedene Gruppen in Russland zu ihren Zwecken zu benutzen, und zwar sowohl nationale Minderheiten wie politische Parteien, die mit der bestehenden Ordnung unzufrieden waren. Zumindest zeitweise hatte man auch Beziehungen zu Lenin unterhalten.

Nach der russischen Märzrevolution lagen besondere Gründe vor, den Verbindungen zu den sozialistischen Gruppen Beachtung zu schenken, da diese anscheinend die einzigen waren, welche die Forderung nach Frieden allen anderen Rücksichten voranstellten. Ganz besonders galt das für Lenin, der schon seit 1914 offen von allen nationalen Kriegshandlungen Abstand genommen hatte. Es handelte sich also lediglich um ein Weiterverfolgen der früheren deutschen Politik, wenn man seine Heimreise förderte, obgleich einzelne Personen die deutsche aussenpolitische Führung noch besonders dazu ermuntert haben können.

Die militärische Leitung begnügte sich damit, keine Einwände vorzubringen und unter gewissen Voraussetzungen ihre Mitwirkung an der Durchführung des Transportes zu versprechen. Untere Generalstabsoffiziere äusserten geradezu Bedenken. Weder Ludendorff noch irgendein anderer General hat also eine antreibende Rolle gespielt, obgleich man es von militärischer Seite nicht ratsam fand, nachträglich von einer Massnahme Abstand zu nehmen, die in kurzer Zeit ein so wichtiges Ergebnis wie den Frieden von Brest-Litovsk gezeitigt hatte.

Nach seiner Heimkehr agitierte Lenin, wie man erwartet hatte, eifrig für den Frieden, und Meldungen deutscher Agenten zufolge war sein Einfluss im Zunehmen. Ein missglückter Putschversuch im Juli schien diesen jedoch völlig zu vernichten. Besonders schwerwiegend für das Ansehen Lenins und der Bolschewisten war die gegen sie gerichtete Anklage, sie hätten deutsche Gelder angenommen, welche die Beschuldigten natürlich energisch bestritten.

Die Äusserungen des damaligen deutschen Aussenministers von Kühlmann und Berichte von verschiedenen Beamten des auswärtigen Dienstes, vor allem in Stockholm und Bern, stützen jedoch die Behauptungen, dass Geldzahlungen erfolgt waren. Dieselben wurden jedoch durch Mittelsmänner weitergeleitet, die nicht kompromittierend wirken sollten, u.a. den polnischen Sozialisten Fürsten-

berg (Hanecki), einen alten Bekannten Lenins, der damals als Direktor einer Firma in Kopenhagen tätig war, deren beide Besitzer nachweislich Geld von den deutschen Behörden erhielten. Durch seinen Handel mit Russland hatte das Unternehmen dort Guthaben, die man Gruppen zur Verfügung stellen konnte, deren Wirken die deutsche Regierung billigte. Die Mittel können keinesfalls als Fürstenbergs private angesehen werden. Der Telegrammwechsel, der im Sommer 1917 in die Hände der provisorischen russischen Regierung fiel, ist aller Wahrscheinlichkeit nach authentisch. Der in der Schweiz wohnhafte deutsche Sozialist Karl Moor scheint ebenfalls ein Mittelsmann gewesen zu sein, obgleich die bolschewistische Führung im Herbst 1917 beschloss, keine Beziehungen mehr zu ihm zu unterhalten.

Was die Zeit vor der Novemberrevolution betrifft, scheinen die westlichen Forscher sich im allgemeinen darin einig zu sein, dass die Bolschewisten deutsche Gelder empfangen haben. In der darauffolgenden Zeit dürfte hingegen kein Grund mehr dazu vorgelegen haben. Ein französischer Historiker hat jedoch behauptet, die Deutschen hätten den Bolschewisten erst nach ihrem Sieg finanzielle Beistand geleistet, zum mindesten in grösserem Umfang. Sicher ist, dass die deutsche Regierung im November 1917 grosse Zahlungen an die Bolschewisten beorderte.

Als im Frühjahr 1918 ein deutscher Botschafter nach Moskau geschickt wurde, erhielt er als engster Mitarbeiter einen Mann (K. Riezler), der seit dem Sommer 1917 an der Gesandtschaft in Stockholm gearbeitet hatte und dort eben Kontaktmann zu den Bolschewisten gewesen war, offensichtlich nicht zuletzt in finanzieller Hinsicht. Auch 1918 wurden ihm Geldmittel zur Verfügung gestellt. Noch im Juni 1918 wurden 40 Millionen Mark für Propaganda in Russland bewilligt. Obgleich hiervon nur ein kleiner Teil faktisch ausbezahlt wurde und es in diesem Fall unsicher ist, wieviel den Bolschewisten zufluss, lässt es sich allem Anschein nach nicht bestreiten, dass diese erhebliche Beträge von den Deutschen erhalten haben. Die Vermutungen, dass Mittelsmänner sie behalten hätten, sind ebenso unbewiesen und unwahrscheinlich wie die Annahme, dass Lenin nichts von dem Ursprung der Mittel gewusst haben sollte. Hinter der neuen grossen Zuwendung im Juni 1918 stand ein Ersuchen seitens des deutschen Botschafters in Moskau nach einem Gespräch mit Lenin, in dem dieser sehr über die Schwierigkeiten der Sowjetregierung geklagt hatte.

Die Beziehungen zwischen den Bolschewisten und den Deutschen im ersten Weltkrieg haben indes auch einen anderen Aspekt, nämlich den Gegensatz, der bei den Friedensverhandlungen in Brest-Litovsk und danach zwischen den neuen russischen Machthabern und eben den deutschen Generälen zutage trat, während die aussenpolitische Führung weit mehr Verständnis aufbrachte. Dieser Gegensatz machte sich besonders stark bemerkbar, als die Russen im Februar 1918 die Friedenverhandlungen abbrachen und eine Erklärung abgaben, man betrachte den Krieg als beendet, wolle aber keinen Vertrag auf der Grundlage der deutschen Bedingungen unterzeichnen. Kühlmann wollte darauf eingehen, aber die Generäle setzten eine Wiederaufnahme der Feindseligkeiten durch, woraufhin die sowjetische Regierung noch härtere Bedingungen annahm, allerdings erst, nachdem Lenin gedroht hatte, sonst abzugehen.

Wie aus dem Dargelegten hervorgeht, behielt die deutsche aussenpolitische Leitung jedoch ihre den Bolschewisten gegenüber relativ wohlwollende Politik bei, obgleich Ludendorff im Juni direkt erklärte, er verspreche sich keine weiteren Vorteile mehr von der Sowjetregierung. Im August 1918 scheint der neue Aussenminister von Hintze seinen Willen gegen den der militärischen Führung durchgesetzt zu haben. Ludendorff war damals anscheinend an einem Plan interessiert, mit Hilfe deutscher Truppen die Sowjetregierung zu stürzen, wurde aber schnell zu einem Rückzieher gezwungen. Vielmehr spielte die aussenpolitische Führung mit dem Gedanken, die Bolschewisten, falls sie gestürzt würden, mit Hilfe deutschen Militärs wieder einzusetzen, um zumindest bis auf weiteres den Frieden von Brest-Litovsk zu bewahren. Unmittelbar vor dem deutschen Zusammenbruch 1918 wurden jedoch die deutsch-russischen Verbindungen völlig abgebrochen, als der sowjetische Botschafter in Berlin wegen revolutionärer Propaganda ausgewiesen wurde. Auch die Bemühungen um ein Einverständnis waren somit schliesslich gestrandet.

Es hat also faktisch eine Zusammenarbeit zwischen dem kaiserlichen Deutschland und den russischen Bolschewisten gegeben. Hingegen liegen keine Beweise vor, dass ein Abkommen hinsichtlich einer Zusammenarbeit bestand. Die Übereinstimmung in den Forderungen eines baldigen Friedens und einer Veröffentlichung der russischen Geheimverträge beruhte darauf, dass Deutsche und Bolschewisten in diesen Fragen jeweils dieselben Wünsche hegten, wengleich aus

völlig verschiedenen Gründen. Es lässt sich allerdings denken, dass Lenins Stellungnahme zu dem Frieden von Brest-Litovsk durch die deutsche finanzielle Hilfe beeinflusst war, vorausgesetzt, dass er von ihr wusste, was als wahrscheinlich anzusehen ist, und dass er sie für wesentlich hielt, was weniger sicher ist.

Es ist indes zu bemerken, dass man unter gar keinen Umständen von einer Zusammenarbeit der Bolschewisten und der deutschen Generäle sprechen darf, die im Gegenteil in einen immer schärferen Gegensatz zueinander gerieten. Es waren vielmehr vor allem die Diplomaten, denen an einem Zusammenwirken lag. Natürlich nicht etwa, weil sie irgendwelche Sympathien für die Bolschewisten hegten, sondern weil man meinte, dass deren Partei den deutschen Wünschen nach einem Ausscheiden Russlands aus dem Kriege am förderlichsten sein würde und weil sie dazu die einzige war, von der man die Bereitschaft erhoffen konnte, den Friedensvertrag wenigstens bis auf weiteres zu halten. Nachdem die Bolschewisten ihre Macht gefestigt hatten und die russische Revolution auch in Deutschland Folgen nach sich gezogen hatte, war man jedoch nicht geneigt, die eigene Mitwirkung zu betonen. Zumindest in den 20er Jahren trug hierzu noch die Furcht davor bei, dem Misstrauen der siegreichen Ententemächte gegen die deutsch-russische Annäherung Nahrung zu geben, waren doch teilweise dieselben Diplomaten in Tätigkeit. Umso ratsamer schien es, dem ohnehin unbeliebten Ludendorff die Verantwortung für die einstigen Beziehungen zuzuschreiben, die sich nicht völlig leugnen liessen.

Von einem allgemeineren Gesichtspunkt ist zu bemerken, dass die in dieser Darstellung erzielten Ergebnisse sich nicht mit Fritz Fischers bekannter Auffassung vereinen lassen, dass die politische und militärische Führung in Deutschland während des ersten Weltkrieges sich im wesentlichen über die Kriegspolitik einig waren. Die Diplomaten hatten nicht nur eine andere Meinung darüber, wie man die Bolschewisten behandeln sollte, sondern sie vermochten diese auch teilweise durchzusetzen.

Das Motiv für die Unterstützung, welche die Diplomaten den Bolschewisten zukommen liessen, steht auch im Gegensatz zu der Auffassung, die Andreas Hillgruber kürzlich vorbrachte, dass nämlich die deutsche Führung 1918 allgemein an die Möglichkeit glaubte, Russland in dauernder Abhängigkeit halten zu können. Gerade der Umstand, dass die aussenpolitische Führung meinte, dies sei nur

möglich, solange die höchst unsichere Sowjetregierung an der Macht wäre, war der Grund für die Unterstützung der Bolschewisten, und dies Argument machte offenbar auch auf die Generäle Eindruck. Eine allgemeine falsche Beurteilung der Möglichkeiten Deutschlands in Osteuropa kann somit nicht 1918 zu einer neuen aussenpolitischen Konzeption geführt und damit auch nicht die deutsche Politik beim Kriegsausbruch 1939 beeinflusst haben. Ebenso wenig kann die Umwertung der Rolle der Generäle und Diplomaten, wie von osteuropäischer Seite behauptet wurde, auf einer sowjetfeindlichen Tendenz beruhen. Hingegen könnte man wohl sagen, dass die Schwierigkeit, den tatsächlichen Ereignisablauf festzustellen und den neuen Forschungsergebnissen Anerkennung zu verschaffen damit zusammenhängt, dass die Probleme in aktuellen politischen Zusammenhängen als heisses Eisen empfunden werden.